

Impressie van de landelijke dag Circulair Terreinbeheer

Op 6 juli 2021 organiseerde het programma Circulair Terreinbeheer voor de zevende maal een landelijke (online) bijeenkomst. Dit keer stonden het kennisprogramma, de route naar nieuw beleid en verschillende pilots centraal. Via plenaire presentaties en aansluitende werksessies kregen de deelnemers informatie en konden zij hun kennis en ervaringen delen.

Inhoud

1	Kennisprogramma Circulair Terreinbeheer	2
2	Pilot OMAB (Organisch (rest)Materiaal Als Bodemverbeteraar)	3
3	Pilot Slibcompost De Marke	4
4	Update Van Berm tot Bladzijde (Yuri Wolf, RWS)	4
5	Naar nieuw beleid en mogelijke juridische routes	5
6	Benutten van kleimineralen in zandgronden: urgentie versus risico's	6
7	Menukaart en tools/stappen in het hoogwaardig benutten van grond en sediment	7
8	Duurzame pacht goed voor de natuuropgave!	8
9	Juridische route: Voortgezet gebruik	9

1 Kennisprogramma Circulair Terreinbeheer

Het Kennisprogramma CT heeft tot doel om de ministeries van I&W en LNV te voorzien van bouwstenen voor de ontwikkeling van nieuw, circulair beleid. De WUR voert het onderzoek uit waarbij er nauw samen wordt gewerkt met het programma CT én met bijna 60 aangesloten pilots. In de plenaire werksessie gaf Paul Römken van WUR een nadere toelichting op het eind 2020 gestarte Kennisprogramma Circulair Terreinbeheer. In de aansluitende werksessie lichtte hij de eerste resultaten toe.

Opzet van het programma

Het Kennisprogramma richt zich op de kwaliteit en waarde van bodemverbeteraars, gemaakt van maaisel en blad. Dat gebeurt via verschillende sporen:

- Monitoring van de toestand van de bodem van de aangesloten pilots, zowel vóór de toepassing van de bodemverbeteraar als erna.
- Analyse van circa 80 monsters van bodemverbeteraars gemaakt van blad en/of maaisel. Daarbij meten we het gehalte aan zware metalen, het gehalte en de kenmerken van de organische stof, de aanwezigheid van fysieke verontreinigingen, het aantal onkruidkiemen én residuen van bestrijdingsmiddelen en andere stoffen. Aanvullend doen we vanaf 2022 onderzoek naar de aanwezigheid van azolen in bokashi en de invloed daarvan op de resistentie van de schimmel *Aspergillus fumigatus*. Deze schimmel zorgt bij sommige mensen voor gezondheidsklachten en resistentie zorgt voor een afname van de effectiviteit van geneesmiddelen.
- Het uitvoeren van meerjarige veldproeven op drie WUR-proefterreinen, in 2021 vooral gericht op biodiversiteit in de bodem.
- Laboratoriumproeven, waarin wordt gemeten hoe stabiel de bodemverbeteraar is en wat de emissie is van CO₂ en N₂O (lachgas).
- Tenslotte worden de ervaringen en gegevens van de aangesloten pilots verzameld. Zij houden zelf logboeken bij: hoe gaat het b.v. met de gewasgroei, wat is de onkruiddruk en wat valt er op over het waterbergend vermogen van de bodem?

Bevindingen en eerste resultaten in een notendop

Paul Römken: “De bodems van de pilots verschillen enorm, zowel qua bodemtype (van zand tot zware klei), gehalte aan organische stof, watervasthoudend vermogen en bodemleven (schimmels en bacteriën). Voor de (27) bodemverbeteraars die we tot nog toe hebben geanalyseerd geldt dat het leeuwendeel van goede kwaliteit is. Slechts één monster niet voldeed aan meerdere criteria. Zo’n 5 andere hadden elk één – deels verschillend - aandachtspunt. Dat betreft o.a. gehalten aan PAKs, cadmium en nikkel maar ook PFAS of residuen. Voor metalen en PAKs kunnen we dat verklaren door te kijken naar de herkomst van het uitgangsmateriaal. In gebieden zoals de Kempen, het veenweidegebied of het rivierengebied wijkt de bodemsamenstelling namelijk af van het landelijk gemiddelde, deels door historische verontreiniging maar deels ook door natuurlijke variatie.

Belangrijk is dat we niet alleen naar de *kwaliteit* van de bodemverbeteraars kijken, maar ook naar de (korte- en langetermijn) *effecten op de bodem*. Daarbij speelt ook de kwaliteit van de ontvangende bodem een rol. Als het gehalte aan zware metalen in de ontvangende bodem bijvoorbeeld hoger is dan in de bokashi zelf, dan leidt dat wellicht niet tot risico’s want het gehalte in de bodem stijgt dan niet of heel langzaam. In die gevallen is gebruik van bokashi die in eerste instantie niet aan de criteria voldoet toch mogelijk. Het opzetten van een systeem voor de beoordeling van langetermijneffecten staat voor 2022 op de agenda. Om die lange termijn effecten ook te kunnen meten willen we graag tot 2025 doorgaan met de veldproeven. Zo kijken we in 2022 ook naar de invloed op het waterbergend vermogen, de micro- en macronutriënten, de mesofauna en de kwaliteit van het gewas.”

2 Pilot OMAB (Organisch (rest)Materiaal Als Bodemverbeteraar)

Het laatste jaar is aangebroken van de 5-jarige pilot OMAB. Bram de Vos, voorzitter van de Agrarische Natuurvereniging De Ommer Marke lichtte de pilot en de ervaringen tot op heden toe.

“We zijn de pilot 5 jaargeleden begonnen, samen met de gemeenten Dalfsen, Ommen en Hardenberg, de waterschappen Vechtstromen en Drents Overijsselse Delta, de provincie Overijssel en Agrarische Natuurvereniging De Ommer Marke.

Met als doel voor de boeren: het creëren van een schone en onverdachte bodemverbeteraar waar je wat mee kunt. Voor de producenten: maaisel en blad lokaal afzetten en benutten in plaats van afvoeren naar centrale composteerdere, want daar hangt een prijskaartje aan. En voor de waterschappen is het verhogen van de bodemkwaliteit en het vasthouden van water en nutriënten heel belangrijk.

De eerste twee jaar hebben we vooral kennis en ervaring opgedaan met het proces van het maken van bokashi en bioterra compost. We liepen meteen ook tegen regelgeving aan: het maken en toepassen van bokashi mag namelijk formeel niet. In samenwerking met de provincie Overijssel en de Omgevingsdienst hebben we toen vanuit de pilot OMAB de ‘Overijsselse standaard’ ontwikkeld. Als deze werkwijze wordt gevolgd, wordt dit binnen Overijssel gezien als levering onder de Vrijstellingsregeling plantenresten. Leveranciers kunnen hun materiaal dan naar de agrariër brengen, die het toepast volgens ‘goed gebruik’. Tussenopslag is dan ook mogelijk. Bokashi maken of actief composteren van het ontvangen maaisel is nog steeds niet mogelijk. Dit wel mogelijk maken is de volgende stap waar wij, maar ook landelijk aan gewerkt wordt. Dit vereist wel een lange adem omdat wetgeving aangepast zal moeten worden.

De volgende fase, waar we nu inzitten, is om de Overijsselse standaard uit te rollen. We willen dat organisaties die organische restproducten verzamelen zich deze standaard eigen maken, om te borgen dat de agrarische sector schone en onverdachte producten ontvangen.

Bevindingen

We zien dat de vraag naar maaisel en blad de afgelopen jaren enorm is toegenomen. Agrariërs willen het heel graag ontvangen.

Uit onze experimenten met het maken van (betaalbare) bokashi, hebben we geleerd dat we een acceptabel kwaliteitsproduct kunnen maken met de helft van het geadviseerde bacteriemengsel en met de toepassing van eierschalen in plaats van (dure) zeeschelpkalk. Wel blijft het lastig om sommige materialen, zoals lang en taai riet, in een bokashikuil te krijgen. Eigenlijk moet het materiaal kleiner worden gemaakt, maar hoe doe je dat (kosten)efficiënt? “

Uitdagingen

“Eén van de uitdagingen voor de toekomst is om tot een product te komen, dat ook geschikt is om op grasland aan te wenden. Maar de grootste uitdaging is en blijft om schone en onverdachte grondstoffen te winnen. Dus: zonder zwerfvuil en zonder exoten. En dit zodanig te borgen in de werkorganisaties van de uitvoerende instanties, dat alle betrokkenen daarover meedenken en eraan meewerken. Als dit onvoldoende gaat lukken – en de kwaliteit van de producten niet goed genoeg is – zal het leveren aan de landbouw snel doodbloeden.

Of ik al resultaten zie van de toepassing van bokashi en bioterra? Ik heb de indruk dat er een licht positief effect is op de opbrengst, maar we kunnen hier pas volgend jaar echt iets over zeggen. Dan worden de laatste metingen gedaan en de laatste gegevens verzameld en krijgen we een totaalbeeld over onze projectperiode. In het eindrapport komen ook de verschillen tussen bokashi en bioterra compost aan bod.”

Alle informatie is te vinden op; www.ommermarke.nl

3 Pilot Slibcompost De Marke

Peter Laan van FARO Advies gaf een toelichting op de in 2019 gestarte pilot op Proefboerderij de Marke (Hengelo, Gelderland).

Peter: "In de pilot wordt op kleine schaal onderzocht of en hoe zuiverings-slib in de vorm van 'slibcompost' opnieuw kan worden toegepast als meststof en bodemverbeteraar in de landbouw. Hiertoe zijn drie aanleidingen: de waterschappen hebben te maken met toenemende kosten voor de afvoer van slib, de landbouw heeft grote behoefte aan organische stof en sporenelementen en er is een maatschappelijke wens voor het sluiten van kringlopen en het hergebruik van grondstoffen (circulaire toepassingen).

Er wordt gebruik gemaakt van verschillende soorten 'slibcompost', die gemaakt worden door een mengsel van berm- of slootmaaisel en zuiverings-slib te composteren of fermenteren. Gedurende drie groeiseizoenen wordt de slibcompost – na analyse van het organisch stofgehalte en een aantal nutriënten en zware metalen – ondergewerkt op proefvelden en beplant met snijmais. Vervolgens wordt de opbrengst en voedingswaarde van het gewas, het vochthoudend vermogen en het bodemleven gemonitord. In 2022 worden de resultaten verwacht.

Enkele voorlopige conclusies:

De toevoeging van slibproducten heeft zelfs op de korte termijn een licht positief effect op de opbrengst en voedingswaarde van gewassen, vooral na behandeling met bokashi. De akkerbouwsector is positief en staat open voor verdere toepassing door opschaling van het project.

Uitdagingen daarbij zijn onder andere: omgaan met de wet- en regelgeving en het wegnemen van het negatieve imago van slib. Kwaliteitsborging is daarbij een sleutelwoord.

4 Update Van Berm tot Bladzijde (Yuri Wolf, RWS)

Yuri Wolff werkt bij Rijkswaterstaat en houdt zich sinds 2013 onder meer bezig met het vermarkten van gras. Eén van de eerste projecten was 'Van Berm tot Bladzijde', met als doel om van gras tot karton te komen. Dit project vormde overigens ook de basis van het programma Circulair Terreinbeheer.

Yuri: "We hebben hier jaren terug via een pilot veel ervaring opgedaan over de ketenbenadering. Maar de pilot is om meerdere redenen gestopt: er was te weinig vertrouwen in de installatie die moest worden neergezet voor het bewerken van gras, er was te weinig geld én de papierfabriek werd overgenomen door een ander bedrijf, met een ander beleid.

Successen en leerpunten

Eén van onze successen is dat we een rechtsoordeel hebben gekregen voor 'voortgezet gebruik' van maaisel. Dat betekent dat het geen afvalstof is. We hebben dat oordeel onder andere gekregen op grond van onze succesvolle 'allocatie van bermen'. Dat betekent dat we – voor Berm tot Bladzijde – binnen een straal van een x aantal kilometers hebben gekeken welke bermen geschikt waren voor de productie van papier en karton. Ook speelde mee dat we onderzoek hebben gedaan naar de kwaliteit van de graskuilen én dat we een Letter of Intent hadden opgesteld met onze samenwerkingspartners, waarin we op inspanningsniveau hadden afgesproken wat we gaan doen. Door dat rechtsoordeel is er nu de mogelijkheid om bermgras te gebruiken voor karton of graspapier. Verder hebben we geleerd dat we breed moeten kijken en naar ons hele areaal. Welke waarde kan maaisel opbrengen? Niet alleen in de zin van geld, maar ook wat betreft bijvoorbeeld de Sustainable Development Goals (SDG's).

Stand van zaken

Van Berm tot Bladzijde bestaat nog wel, maar het is nu een club van terreinbeheerders en enkele aannemers. Het is een platform om elkaar op de hoogte te houden en om – als er vraag komt – gecoördineerd materiaal te kunnen leveren.

Project 'meer dan grasoogsten'

Momenteel kijken we niet alleen meer naar de afname, maar ook naar de oogstkant. Belangrijkste vraag: hoe krijgen we bij de oogst zonder extra werkhandelingen het gras geoogst, maar ook al het zwerfafval langs de (snel)wegen en in onze watergangen? Hoe kunnen we dat stimuleren en vormgeven? Je kunt niet arbeidskrachten dwingen om het langs snelwegen op te ruimen, dat is veel te gevaarlijk.

Daarom kijken we of we aantal koplopers in de markt dat een andere manier voor elkaar kan krijgen. Er worden bijvoorbeeld testen gedaan met een (bestaande) innovatieve machine die bij het oogsten van bermmaaisel meteen plastic en blik kan scheiden. De resultaten tot nog toe zijn goed. Het materieel wordt nu verder aangepast en samen met ecologen kijken we naar effecten op flora en fauna in de berm. Het mes snijdt aan meerdere kanten. Mij gaat het primair om het oogsten van schoon gras, maar het verkrijgen van schone bermen vormt een beleidsissue van het hele ministerie."

5 Naar nieuw beleid en mogelijke juridische routes

In een plenaire sessie lichtte Herman Walthaus van het ministerie van I&W licht (mede namens Jacintha Santen van LNV) toe hoe wordt gewerkt aan nieuw beleid en aan het juridische spoor dat daarbij hoort. In een aansluitende werksessie was er ruimte voor vragen en discussie.

Naar nieuw beleid

Nieuw beleid moet de volgende ingrediënten bevatten:

- Circulair Terreinbeheer moet kunnen, maar mits er wordt voldaan aan voorwaarden, zoals het beheersen van risico's
- Er moet onderscheid worden gemaakt tussen het kleinschalig benutten van grondstoffen zoals maaisel (gebiedsgerichte benadering, waarbij stromen in het gebied worden gehouden) en grote schaal (waarbij het centraal wordt verwerkt). Dat blijft naast elkaar bestaan.
- Ook de daarbij behorende kwaliteitsborgingsystemen verschillen. Op kleine schaal is een checklist bruikbaar en op grote schaal certificering. Het onderscheid moet eerlijk en uitlegbaar zijn.
- Het beleid moet uitvoerbaar en handhaafbaar zijn.

Het ministerie werkt aan de volgende vier actielijnen:

- 1) Communicatie over circulair terreinbeheer en over het beleid en de regelgeving. Dit is een ongoing actie, die nooit stopt. De Biomassa Alliantie en het programma CT spelen hierin een grote rol, onder andere via de website. Ook het ministerie staat aan de lat. Er wordt bijvoorbeeld gewerkt aan een handreiking voor omgevingsdiensten over het maken en toepassen van bokashi. Deze is nog wel gebaseerd op de huidige regels en laat ook knelpunten zien.
- 2) De uitvoering van een kennisprogramma. Daarvoor zijn kennisvragen geformuleerd en er zullen er ongetwijfeld meer bijkomen. Niet alle vragen belegd: ook azolenresistentie wordt steeds belangrijker. En ook: wat doet het met de bodem en wat zijn de baten van circulair terreinbeheer.
- 3) Leren van pilots over bokashi en compost. Eventuele risico's hebben prioriteit, daar moet goed zicht op zijn. De eerste resultaten worden eind 2021 verwacht.
- 4) LNV en IenW wordt gewerkt aan een verkenning van de beleidsmatige en juridische ruimte voor circulair terreinbeheer. Daarbij wordt in de eerste plaats gekeken naar het inzetten van maaisel als voortgezet gebruik (waarbij wordt voorkomen dat het een afvalstof is). In de tweede plaats worden de mogelijkheden verkend om maaisel of het daarvan gemaakte product (compost of bokashi) naar 'einde afvalstatus' te gaan. Een eis daarbij is dat er geen ongunstige effecten zijn voor milieu en gezondheid. Daarom is het WUR-onderzoek belangrijk voor ons.

Verder nemen we het mestbeleid onder de loep. Hoe nemen we bijvoorbeeld bodemverbeteraars zoals bokashi daarin op?

In de aansluitende werksessie was er ruimte voor discussie en vragen. Hieruit bleek onder meer dat sommige deelnemers twijfelen over de toepassing van Bokahsi, maar dat er ook fervente voorstanders zijn. Een reactie: “Na één of twee seizoenen zie je al resultaat. Ik denk dat er in de nabije toekomst anders naar bokashi zal worden gekeken. Zolang we maar het maar zorgen voor een schoon en onverdacht product. Ik zit nu op een heel ander level dan enkele jaren geleden en ben blij met alle ontwikkelingen tot nog toe!”

6 Benutten van kleimineralen in zandgronden: urgentie versus risico's

Tijdens een plenaire sessie ging Leon Claassen van de provincie Gelderland in op het benutten van klei in zandgronden (mede namens Margot de Cleen van Rijkswaterstaat). In de aansluitende werksessie bespraken zij samen met de deelnemers eventuele risico's en mogelijke beheersmaatregelen om daarmee om te gaan.

LIFE project

Leon startte met een toelichting op het recent binnengehaalde LIFE project (CO2SAND) met als thema “Circulair hergebruik van overblijvende kleimineralen voor klimaatadaptatie en mitigatie van zandige gronden.”

De gedachte is om klei (die vooral in het rivierengebied ligt) toe te voegen aan zandgronden (die vaak arm zijn en intensief worden gebruikt). Leon: “Door klei aan zand toe te voegen, kan de grondsoort waar de gewassen groeien net iets verbeterd worden naar idealiter zavel. Wetenschappelijk is bewezen dat kleimineralen zich binden aan organische stof, waardoor de organische stof stabiel wordt en er meer wordt vastgehouden in de bodem. Verder zorgt de klei voor vochtbinding, verhoging van de infiltratiecapaciteit en de levering van mineralen. De uitspoeling van (mest)stoffen wordt verminderd en het is gunstig voor bodemleven en worteling. We willen dit principe niet alleen op akkerlanden, maar ook op graslanden toepassen, door dunne laagjes op te brengen.

In het LIFE project gaan we in eerste instantie aan de slag met schoon materiaal. We gebruiken daarvoor klei die vrijkomt bij projecten, zoals natuurontwikkeling. Daarnaast doen we proeven met sediment uit de rivieren, onder andere bij WUR-proefboerderij De Marke. We beginnen klein, met vijf demovelden. Daarna is het onze ambitie om op te schalen naar 80 boerderijen, binnen én buiten Geleland. We houden ons daarbij zowel bezig met de vraagkant (daarbij begeleiden we de boeren) en de aanbodkant (komen tot een ander aanbestedingsproces waarbij een bestemming wordt gezocht in de eigen regio). Er zou wel eens een nieuw verdienmodel kunnen ontstaan. We hopen dat er over 10 jaar 1000 hectare zandgrond kan zijn verbeterd. Maar daarvoor moet er nog wel wat gebeuren!”

Het project is urgent om de volgende redenen:

- Bijdrage aan oplossingen klimaatverandering (via het vastleggen van CO2 en het bufferen van water).
- Bijdrage aan biodiversiteit (het voorkomen uitspoeling nutriënten en daarmee eutrofiëring, rijkere grond door CO2)
- Verbetering milieu en (grond)waterkwaliteit (vasthouden van nutriënten en van verontreinigingen)
- Circulair werken/ grondstoffenschaarste (efficiënt grondstoffengebruik door het sluiten van kringlopen van mineralen en fosfaten, het terugdringen van kunstmest).

Het Life project draagt bij aan verschillende doelen van de Europese Green Deal, die deels is gebaseerd op mondiale doelen om naar verduurzaming te komen (Sustainable Development Goals).

Werk sessie: omgaan met eventuele risico's

Leon: "Ondanks de vele doelen waaraan het Life project kan bijdragen, zijn we natuurlijk niet blind voor eventuele risico's. Als we het principe in de praktijk willen toepassen, moeten we die oplossen. Enkele voorbeelden:

- De ontvanger (de boer) wil het materiaal alleen ontvangen als het juridisch voldoet en hij/zij 'geen gedoe krijgt'.
- De politiek: het moet geen green washing worden.
- Maatschappelijk: je moet het principe goed kunnen uitleggen en geen eventuele verontreiniging verder verspreiden.
- Voorkomen fraude: juist bij het omgaan met grondstromen zie dat er soms behoorlijk wordt gefraudeerd.

In het Life project maken we gebruik van de 'RISMAN-methode'. Dat is een methode waarin we risico's op een rij zetten, alsmede de oorzaken en mogelijke gevolgen ervan. Nu zijn we bezig met het bedenken van beheersmaatregelen om met die risico's om te gaan."

Na deze korte inleiding legde Leon de deelnemers (via Mentimeter) enkele concrete risico's voor en vroeg hen om beheersmaatregelen. Enkele sleutelwoorden in de opgesomde maatregelen: kwaliteitsborging, weet wat je hebt, ander businessmodel (waarden van maatschappelijke baten), bewustzijn, transparantie en communicatie. Leon: "Ik ben blij met deze actieve sessie: we hebben echt wat opgehaald om onze risicotabel met maatregelen te vullen."

7 Menukaart en tools/stappen in het hoogwaardig benutten van grond en sediment

In deze werk sessie gaf eerst Shakti Lieten van LietenConnect een toelichting op de 'Menukaart Bagger & Waterbodembodem': een tool die inzicht geeft in de verschillende stappen die moeten worden gevolgd bij het benutten van grond en sediment in de groene sector. Vervolgens ging Ruud van Uffelen van MelioRaad dieper in op een case voor het verbeteren van een zandbodem met sediment.

In de Menukaart worden de te beantwoorden vragen weergegeven, de benodigde werkzaamheden en de mogelijke resultaten. De stappen in een notendop:

- 1) Welke gegevens zijn er al beschikbaar over het materiaal? (O.a. milieuhygiënische klasse, samenstelling, wanneer is het materiaal beschikbaar?)
- 2) In welke textuur classificering valt het materiaal en voor welke toepassingen in de groene sector is deze geschikt?
- 3) Welke eisen gelden er vanuit de vraagkant (o.a. over bodemvruchtbaarheid en op fytosanitair gebied)
- 4) Wat is de milieuhygiënische kwaliteit (in welke klasse valt het materiaal en waar kan het worden toegepast?)

Of en hoe een materiaal toegepast kan worden is afhankelijk van de combinatie aan fysische eigenschappen, de milieuhygiënische kwaliteit, de bodemvruchtbaarheidswaarden en aanvullende eisen en wensen vanuit de ontvangende partij. Daarvoor is het noodzakelijk dat 'vragers' en 'aanbieders' met elkaar in gesprek gaan. Vervolgens legde Ruud van Uffelen de deelnemers een case voor van het verbeteren van zandbodem met sediment uit het kanaal bij Eefde. De vraagkant: een voor verdroging gevoelige zandbodem met 2,9% lutum, een te lage pH van 5,2 en te lage zink plantbeschikbaarheid. Het aanbod: ongerijpte bagger met 7% lutum en 26% silt, een hoge pH en een hoger gehalte aan calcium en zink. Het sediment valt in klasse 'industrie'. Klasse bepalende stoffen: cadmium, zink, minerale olie en PCB's.

De vraag van Ruud aan de deelnemers: “Kan je deze bagger toepassen om landbouwgrond te verbeteren?” Hierop volgde discussie met twijfel; “Ik zou het als boer alarmerend vinden als ik dit op mijn land krijg” en “Het mag wettelijk niet eens, de kwaliteit moet gelijk of beter zijn.”

Maar wat nu als je het materiaal in een dunne laag gebruikt om de bodem te verbeteren op zo’n manier dat de milieukundige bodemkwaliteitsklasse blijft voldoen aan AW2000? De bodem wordt beter van extra lutum, zink en calcium (hogere pH). Cadmium, Zink, MO en PCB blijven onder de AW2000. Volgens Ruud is het een kwestie van anders denken: redeneer vanuit de vraag, pas je wijze van baggeren hierop aan en maak er een gecontroleerd product van. Generiek mag dit niet, dat klopt, maar met gebiedsspecifiek bodembeleid c.q. ontheffing is het wel mogelijk. Bovendien past het bij het behalen van de circulaire- en klimaatdoelstellingen. Deze denkwijze sluit aan op de geest van de Omgevingswet: zoeken naar een goed evenwicht tussen het benutten en beschermen van de leefomgeving. Overigens ging de proef niet door, omdat de proefvelden waren gelegen in grondwaterbeschermingsgebied en daar geen ruimte was voor experimenten.

8 Duurzame pacht goed voor de natuuropgave!

Andrea Almasi van de provincie Noord-Brabant gaf een toelichting op duurzame gronduitgifte. Met als centrale boodschap: “Met grond krijg je het rond.”

Andrea: “Ongeveer 30% van de grond in Nederland is in bezit van overheden. In Brabant zien we dat de grondprijs enorm hoog is en daarmee ook de pachtprizen. Veel boeren zien zich gedwongen tot intensivering van hun teelten om dat terug te verdienen. Voor natuurinclusieve landbouw/ kringlooplandbouw is dat een lastig

probleem.

Als provincie hebben we 1000 tot 1500 hectare ‘ruilgronden’: dat zijn gronden om bv wegen aan te leggen, maar ook om het natuurnetwerk in onze provincie aan te leggen. Tot 2017 verpachtten we die gronden op jaarbasis, tegen de hoogste prijs. Maar omdat grond en landgebruik essentieel is voor veel opgaven waar wij als voor overheden voor staan, hebben we ons systeem in 2017 omgegooid. Bij de gunning telt niet alleen de prijs, maar ook de mate waarin de ondernemer met zijn bedrijfsvoering bijdraagt aan de doelen waar wij voor staan.”

Hoe doe je dat dan?

“We hebben een duurzaamheidsscore, die we jaarlijks laten vaststellen door de WUR en Stichting Milieukeur. Daarbij worden voor alle duurzaamheidslabels die op dat moment op de markt zijn (zoals Beter Leven, Skal en PlanetProof) bekeken in welke mate deze bijdragen aan onze doelen: vitale bodem, waterkwantiteit, waterkwaliteit en biodiversiteit. Daarnaast hebben we een aantal voorwaarden: uitsluiten intensieve teelten, verbod op glysofaat, beheer en onderhoud van landschapselementen. Let wel: dit gaat over gronden die buiten het natuurnetwerk liggen, in agrarisch gebied.

Voordeel van deze werkwijze is dat het gemakkelijk is voor ons én voor de ondernemer. Bovendien kunnen we – naast onze eigen handhaving – gebruik maken van de controles van de gecertificeerde labels die sowieso plaatsvinden.”

Onze drijfveer

We merken dat deze werkwijze erg wordt gewaardeerd in de maatschappij. Het is belangrijk om ondernemers die echt willen bijdragen aan de doelen waarvoor je staat te belonen en te waarderen. En ook de wederkerigheid is heel mooi. Wij willen een soepele transitie naar een toekomstbestendige agrarische sector en helpen ondernemers om zelf stappen te zetten.

Inmiddels zijn 45 partijen aangesloten bij het leernetwerk ‘Duurzame gronduitgifte’ en 25 daarvan geven het vorm in hun eigen beleid. Voor meer informatie: zie onze website www.duurzamegronduitgifte.nl.

9 Juridische route: Voortgezet gebruik

Astrid Meier (Groene Verbinders) gaf een korte presentatie, in samenwerking met Klaas Abma (gemeente Súdwest Fryslân) en Pieter van der Valk (Maatschap van der Valk)

Astrid lichtte eerst de 'normale' gang van zaken toe bij het starten van een pilot met het maken en toepassen van lokale compost en bokashi. "Maaisel, blad en andere groene grondstoffen worden gezien als afval. Daarom is voor het maken van *lokale compost* een vergunning Wet milieubeheer nodig. Daarnaast moet er informatie worden aangeleverd voor een MER-beoordeling en soms een Aerius berekening. Ook voor het maken van *bokashi* is een vergunning Wet milieubeheer nodig. Daarnaast is er een ontheffing op de Wet milieubeheer nodig voor het toepassen van bokashi op de bodem.

Dit zijn belemmeringen die maken dat niet iedereen er voor kiest om dit te gaan doen."

Route Voortgezet Gebruik

"Het Programma Circulair Terreinbeheer vindt dat dit simpeler kan, mits je zorgt voor een goede kwaliteitsborging. Daar komt de route Voortgezet Gebruik naar voren, waarbij je het begrip afvalstof ontwijkt. De route Voortgezet Gebruik heeft een aantal voorwaarden: het moet **zeker** zijn dat het materiaal gebruikt gaat worden, het voorgenomen gebruik is **rechtmatig** en het voorgenomen gebruik is vanuit grondstoffenefficiëntie **voldoende hoogwaardig**.

De voorwaarde 'rechtmatig' is een lastig punt: binnen de vrijstellingsregeling Plantenresten mag je maaisel rechtstreeks gebruiken, maar je mag geen bewerkingen uitvoeren die horen bij het bewerken van afval. De interpretatie daarvan is lastig. Het programma CT vindt dat het bewerken van maaisel tot bokashi of compost rechtmatig is, omdat dit tot een betere bodemverbeteraar leidt dan wanneer het maaisel rechtstreeks wordt opgebracht. "

Wat betekent het?

In feite wordt via deze route het 'afvaldeel' van de Wet milieubeheer buiten spel gezet. Om ervoor te zorgen dat alles zorgvuldig verloopt, moeten de ketenpartners zelf zorgen voor goede kwaliteitsborging, voor praktische afspraken en voor een contract of samenwerkingsovereenkomst over de zekerheid van afname. Vervolgens is er een besluit van het College van B&W nodig: dit is hoe wij de wet interpreteren en daar hangen we deze voorwaarden aan.

Pilot Voortgezet gebruik en CMC composteren Súdwest Fryslân

In deze pilot wordt de route Voortgezet gebruik daadwerkelijk gevolgd. In de pilot wordt maaisel als grondstof naar de boer gebracht, waarna er CMC-compost van wordt gemaakt. B&W van de gemeente Súdwest Fryslân ziet dit als voortgezet gebruik, onder enkele strikte hoofdoorwaarden. De pilot geeft goede input aan de beleidsontwikkeling waaraan het ministerie van IenW werkt.

Klaas Abma van de gemeente: "Het was een lang traject voor iets wat heel simpel lijkt, totdat de regelgeving om de hoek kwam kijken. Dat hebben we met z'n allen overwonnen. Inmiddels ligt de eerste compost op het land, dat er nog maar veel mag volgen."

Melkveehouder Pieter van der Valk (Maatschap van der Valk): "Ik heb de eerste compost op mijn bedrijf liggen, de stap naar de praktijk is nu echt gezet. We zijn gestart met 12 boeren omdat we graag willen dat waardevolle koolstof en mineralen in de regio blijven. We willen deze graag gebruiken, maar binnen de regelgeving en met zorg voor de kwaliteit. Om dat te bereiken hebben we ervoor gekozen samen een Stichting op te richten (Agricycling), die het proces van compostering van A tot Z uitwerkt, tot een gecertificeerd product. Ons motto: in de kern is landbouw geen voedselproductie, maar het recyclen van nutriënten. Die beweging start je door klein te beginnen, en daarna op te schalen."